

ABDULLA QAHHORNING XARAKTER YARATISH MAHORATI

Norkulova Shaxnoza Tulkinovna

TISU dotsenti (PhD) Termez (Uzbekistan).

shaxnoza_norkulova@tues.uz

ORCID: 0009-0008-7546-7613

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22729401>

Annotatsiya. Maqolada XX asr o'zbek nasrining peshqadam vakillaridan biri A. Qahhor ijodidagi xarakter yaratish mahorati nazariy va amaliy jihatlardan tahlil qilingan. Adibning "Sarob", "Sinchalak", "O'tmishdan ertaklar" romanlari, "Bemor", "O'g'ri", "Anor", "Dahshat", "Ming bir jon" kabi hikoyalari hamda dramatik asarlaridagi obrazlar tizimi tahlil predmeti sifatida tanlangan. Yozuvchining xarakter yaratishdagi badiiy uslubining o'ziga xos jihatlari — detallarning ramziy yuki, dialog san'ati, ichki monolog, psixologik tafsil, lakonizm va kinoyaviy yo'sin — konkret matn parchalari misolida ko'rsatib beriladi. Tadqiqot adib ijodining nafaqat milliy adabiyotshunoslik, balki keng ma'nodagi nasr nazariyasi uchun ham ahamiyatli ekanligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qahhor, xarakter, badiiy obraz, psixologik tahlil, realistik nasr, lakonizm, detal, ichki monolog, badiiy uslub, o'zbek hikoyasi maktabi.

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ХАРАКТЕРОВ В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУЛЛЫ
КАХХАРА

Аннотация. В статье в теоретическом и практическом аспектах анализируется мастерство создания характеров в творчестве Абдуллы Каххара (1907–1968) — одного из ведущих представителей узбекской прозы XX века. В качестве предмета анализа выбраны романы «Сараб», «Синчалак», «Сказки из прошлого», рассказы «Больной», «Вор», «Гранат», «Ужас», «Тысяча и одна душа» и драматические произведения. На конкретных фрагментах текстов изучаются такие свойственные Каххару приёмы художественного выражения, как символическая нагрузка деталей, искусство диалога, внутренний монолог, психологическая подробность, лаконизм и ироническая интонация.

Ключевые слова: Абдулла Каххар, характер, художественный образ, психологический анализ, реалистическая проза, лаконизм, деталь, внутренний монолог, художественный стиль, узбекская школа рассказа.

ABDULLA QAHHOR'S MASTERY IN CHARACTER CREATION

Abstract. The article presents a theoretical and practical analysis of the character-creation mastery in the works of Abdulla Qahhor (1907–1968), one of the leading representatives of 20th-century Uzbek prose. The novels "Sarob" (Mirage), "Sinchalak", "Tales from the Past", the short stories "The Sick One", "The Thief", "Pomegranate", "Horror", "A Thousand and One Souls", as well as the writer's dramatic works are chosen as the subject of analysis. The distinctive features of Qahhor's artistic method in character creation — the symbolic load of details, the art of dialogue, inner monologue, psychological detail, laconism and ironic intonation — are demonstrated through specific text fragments. The study substantiates the importance of Qahhor's legacy not only for national literary studies but also for the theory of prose in a broad sense.

Keywords: Abdulla Qahhor, character, artistic image, psychological analysis, realistic prose, laconism, detail, inner monologue, artistic style, Uzbek school of short story.

Kirish

XX asr o'zbek nasrining shakllanishi va taraqqiyotida Abdulla Qahhor (1907–1968) ijodi tarixiy bosqichni belgilaydi. Adib o'zbek hikoyachiligida realistik psixologizm asoslarini mustahkamlagan, ko'p mahsuldor publitsist va tanqidchi sifatida tan olingan ijodkordir. Uning qissalari, hikoyalari va dramalari milliy adabiyotda nafaqat mavzu va g'oya jihatidan, balki badiiy mahorat darajasi bo'yicha ham yetuk namuna sifatida o'rin tutadi.

Mavzuning dolzarbligi shu bilan asoslanadiki, Qahhor ijodi misolida nasriy obraz yaratish texnikasi, xarakterning psixologik chuqurligini ifodalashning badiiy vositalari hozirgacha har tomonlama o'rganib bo'lingan emas. Adabiyotshunoslikda alohida tadqiqotlar adibning umumiy ijodiy yo'liga, til xususiyatlariga, ayrim asarlar talqiniga bag'ishlangan bo'lsa-da, xarakter yaratish mahoratini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqadigan ishlar yetarli emas.

Tadqiqotning maqsadi — Abdulla Qahhor ijodida xarakter yaratish mahoratining nazariy asoslari va amaliy ko'rinishlarini konkret asarlar tahlili orqali ochib berish, adib qo'llagan badiiy vositalar tizimini ilmiy asoslab berishdir. Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: a) xarakter tushunchasining adabiyot nazariyasidagi mohiyatini aniqlash; b) Qahhorning xarakter yaratish uslubidagi o'ziga xos jihatlarni belgilash; d) konkret asarlar misolida bu uslubning amaliy namoyon bo'lishini tahlil qilish; e) adib ijodining keyingi avlod ijodkorlariga ta'sirini baholash.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Abdulla Qahhor ijodini tadqiq etish bo'yicha o'zbek adabiyotshunosligida qator asarlar maydonga kelgan. Ozod Sharafiddinov o'zining “Abdulla Qahhor” monografiyasida adib hayoti va ijodiy taqdiri, badiiy mahoratining tadrijiy rivoji haqida tahliliy fikr yuritgan. Umarali Normatovning “Qahhor mahorati”, “Yetuklik” kabi ishlarida adibning hikoyachilik san'ati o'ziga xos kontekstda yoritilgan. Naim Karimov esa adib ijodini XX asr boshlari adabiy jarayoni bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi.

Matyoqub Qo'shjonov, Hamid Olimjon, Pirimqul Qodirov, Sarvar Azimov, Hotam Umurov singari olimlar Qahhor ijodining turli qirralarini tadqiq etganlar. M.Qo'shjonovning “Mahorat sirlari” nomli risolasi adib lakonik uslubining estetik asoslarini tahlilga tortadi. Ammo xarakter yaratishning konkret texnikasi — detal-belgi qo'llash, dialog poetikasi, ichki monolog vositasidagi psixologizatsiya — yaxlit tizim sifatida hali ham yangicha yondashuvni talab qiladi.

Mazkur maqolada aynan shu yo'nalishda izlanish olib boriladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo'llaniladi: tarixiy-adabiy metod — Qahhor ijodini XX asr o'zbek nasri kontekstida o'rganish uchun; struktura-poetik tahlil — badiiy matnning ichki tuzilishi va obraz yaratish texnikasini ochishda; qiyosiy metod — adib uslubini boshqa nasrnavislar (A.Cho'lpon, Oybek, G'.G'ulom) ijodi bilan solishtirishda; germeneytik tahlil — matn ma'nolarining ko'p qatlamliligini ochib berishda. Tadqiqot empirik bazasini Qahhorning to'rt jildlik tanlangan asarlar to'plami, alohida nashrlardagi hikoyalari va dramatik asarlari tashkil etadi.

Tahlil va natijalar

Adabiyot nazariyasida xarakter tushunchasi badiiy obrazning eng murakkab va serqirra ko'rinishi sifatida ta'riflanadi. Xarakter — bu shaxsning ijtimoiy-tarixiy sharoit, individual psixologik xususiyatlar va axloqiy-falsafiy yo'nalish birligida shakllangan badiiy umumlashma.

Realistik nasrda xarakter o'zining harakat-faoliyati, nutqi, boshqa qahramonlarga munosabati va ichki kechinmalari orqali namoyon bo'ladi. Adib mahorati esa shu turli komponentlarni nechog'liq organik birikmaga keltira olishi bilan o'lchanadi.

Abdulla Qahhor xarakter yaratishda o'zbek nasrida o'ziga xos maktab yaratdi. Bu maktabning asosiy belgilari quyidagilar: birinchidan, lakonik bayon — “kam so'zda ko'p ma'no” tamoyili; ikkinchidan, detalga ramziy mazmun yuklash; uchinchidan, dialogning xarakter ochuvchi imkoniyatlaridan unumli foydalanish; to'rtinchidan, ichki monolog orqali qahramon ruhiyatining noxush qatlamlarini ochib berish; beshinchidan, kinoyaviy ohang vositasida qahramonga muallif bahosi singdirib yuborish.

“Bemor” hikoyasi adib xarakter yaratish mahoratining yorqin namunasidir. Atigi bir necha sahifaga sig'ib ketgan bu hikoyada Qahhor butun bir ijtimoiy fojiani gavdalantiradi. Sotiboldining xotini og'ir kasal, lekin qahramon zamonaviy davolanish yo'llarini bilmaydi, eshonlardan, dam soluvchilardan najot izlaydi. Asarning oxirida xotin vafot etadi, Sotiboldi esa go'yo “taqdir” ekanligi bilan tasalli topadi. Adib qahramonning xulq-atvorini, dunyoqarashini ortiqcha so'zsiz, sof harakat va dialog orqali tashqarilab beradi. Sotiboldi obrazi orqali XX asr boshi o'zbek qishlog'idagi savodsizlik, jaholat va sotsial nochorlik fojiali kuch bilan ifodalanadi.

“O'g'ri” hikoyasi esa Qahhor satirik mahorati va xarakter yaratish texnikasining uyg'un namunasi hisoblanadi. Qobil bobo — oddiy dehqon, uning ho'kizi o'g'irlanadi. Qahramon arz qilib turli amaldorlarning eshigini taqillatadi, lekin har joydan rad javobini oladi yoki masxara qilinadi. Adib bu obraz orqali mustamlaka davlat apparati befarq, manfaatparast va xalqdan uzilgan ekanligini tasvirlaydi. Qobil bobo soddaligi, pokligi va naqadar bechora ekanligi bilan o'quvchi qalbiga yetib boradi. Bu yerda Qahhorning detalga ramziy yuk yuklashi diqqatga sazovor: o'g'irlangan ho'kiz — bu shunchaki hayvon emas, qahramonning butun mehnati, hayotini ta'minlovchi yagona vosita, undan ayrilish esa Qobil bobo dunyosining yemirilishi demakdir.

“Anor” hikoyasida adib oilaviy munosabatlar muammosini tasvirlash orqali o'zbek erkagining patriarxal psixologiyasini fosh qiladi. Hikoya qahramoni Turobjon — oddiy odam, uning xotini homilador va anor yeyishni xohlaydi. Lekin oilada anor sotib olishga pul yo'q.

Qahramon bozor-o'choqlardan o'tib, anor mevasiga termulib qaytadi. Hikoyada moddiy yetishmovchilik, oilaviy mas'uliyat va erkak ojizligining nozik qismati lakonik tarzda ifodalanadi.

Adib Turobjon ruhiyatini chuqur ochib berar ekan, ortiqcha tafsilotlardan tiyilib, asosiy e'tiborni qahramonning ichki kechinmalariga qaratadi.

“Dahshat” hikoyasi xarakter dramatzizmining cho'qqilaridan biri sanaladi. Unsin obrazida — bachadon kasalligi tufayli azoblanayotgan, oilada o'rni yo'q ayolning fojiali taqdiri ifodalanagan. Hikoya nomining o'zi — “dahshat” — qahramonning ruhiy holatini va o'quvchida tug'ilishi kerak bo'lgan empatik javobni oldindan belgilab beradi. Qahhor mahorati shunda ko'rinadiki, bunday og'ir, og'irgina, og'ir mavzu hatto patetikaga, ortiqcha hissiyotchanlikka berilmasdan, oddiy kundalik faktlar tilida bayon qilinadi. Aynan shu o'ta soddabayon usuli xarakter dahshatini yanada kuchaytiradi.

“Ming bir jon” hikoyasida adib insonparvarlik mavzusini Mahkam va Mukarrama obrazlari orqali ochib beradi. Mukarrama — yosh qiz, og'ir kasal, hayoti uchun kurashayotgan qahramon. Mahkam — vrach, uning vazifasi shunchaki davolovchilik emas, balki insoniylik. Qahhor bu obrazlar orqali tibbiy etika, kasb mas'uliyati va inson hayotining qadri to'g'risida fikr yuritadi.

Hikoyada dialog san'ati ayniqsa kuchli: bemor va vrach o'rtasidagi suhbat har jumlada xarakter ochadi, har so'zda yangi ma'no qatlamini yaratadi.

“Sarob” romani Qahhor ijodida xarakter yaratish mahoratining keng polotnodagi ko'rinishidir. Saidiy obrazida XX asr boshlari ziyolisining ma'naviy adashishi, mustaqil shaxs sifatida shakllana olmagan zaif odamning fojiasi tasvirlangan. Saidiy ham Sharq, ham G'arb madaniyatining chetida qoladi, hech qaysida o'z o'rnini topa olmaydi. “Sarob” so'zining ramziy ma'nosi ham aynan shunda — qahramon uchun haqiqat sarob bo'lib chiqadi. Adib bu obraz orqali davr ziyolisining individual fojiasini emas, balki butun bir avlodning ma'naviy izlanishlarini, ko'ngil yarasini umumlashtirib beradi.

“Sinchalak” qissasi adib ijodida ayol obrazining yorqin namunalaridan birini taqdim etadi.

Saida — raisa qiz, jamoa xo'jaligini boshqarayotgan kichik bo'lyi, ammo katta irodali ayol.

Uning “sinchalak” laqabi obrazning butun mohiyatini ifodalaydi: kichik, lekin shijoatli, baland uchadigan, qattiq sayraydigan qush singari. Qahhor bu xarakter orqali yangi davr ayolining qiyofasini chizadi: an'anaviy, jamiyat ko'ziga oddiy bo'lib ko'ringan, ammo ichki kuch va prinsipga ega ayol. Saida obrazining badiiy yutug'i shundaki, adib uni ideallashtirmaydi: qahramon kuchli bo'lsa-da, og'ir, ayrim hollarda kompromis topa olmaydigan tabiatga ega.

“O'tmishdan ertaklar” avtobiografik qissasida Qahhor o'z xotirasiga, bolalik kechinmalariga, oilaviy davraga murojaat qiladi. Bu asar adibga o'z personajlar galereyasini yana boyitish imkonini beradi: ota, ona, qishloqdoshlar, muallimlar — har biri yorqin individual portret.

Asarning lisoniy uslubi sodda, lekin bu soddalik adabiy mahorat darajasidagi soddalikdir.

Har bir epizod, har bir tasvir o'zining badiiy mantiqiga ega.

Qahhorning dramatik asarlari — “Tobutdan tovush”, “Og'riq tishlar”, “Ayajonlarim” — xarakterlarning sahnaviy ifodasi nuqtai nazaridan alohida diqqatga sazovor. Adib bu asarlarda zamondoshlarining axloqiy qiyofasini, oilaviy munosabatlardagi hayotiy ziddiyatlarini satirik nigoh ostida tasvirlaydi. Dramaturgiyaga xos imkoniyatlardan unumli foydalangan adib har bir personaj nutqida individual lisoniy belgi qoldiradi: bir qahramon takrorlaydigan so'z, ohang, bir o'ziga xos so'zlash uslubi orqali butun xarakter ochiladi.

Qahhorning xarakter yaratishdagi mahoratining o'ziga xos jihatlarini umumlashtirsak, quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, adib portret va detalning birikuviga alohida ahamiyat beradi: qahramonning bironta jismoniy belgisi yoki kiyim-bosh detali tez orada uning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladigan ramziy belgiga aylanadi. Ikkinchidan, dialog Qahhor ijodida xarakter ochishning asosiy quroli sanaladi: har bir personajning nutqi uning ijtimoiy holati, ma'rifiy darajasi, individual psixologiyasini aks ettiradi. Uchinchidan, ichki monolog Qahhorda boshqa nasrnavislardagi singari uzun va batafsil emas, balki qisqa, lakonik, qahramonning ruhiyatidagi burilish nuqtasini fixsirllovchi vosita sifatida qo'llaniladi.

To'rtinchidan, Qahhor xarakter yaratishda kinoyaviy intonatsiyaga keng o'rin beradi. Bu intonatsiya muallifning qahramonga bo'lgan munosabatini bevosita aytmasdan, tagmatn (subtext) orqali ifodalashga imkon beradi. Beshinchidan, adib syujet va xarakter o'rtasidagi munosabatni o'ziga xos tarzda quradi: voqea-hodisalar emas, balki qahramonning shu voqea-hodisalarga munosabati, ulardan keyingi ruhiy o'zgarishi badiiy diqqat markazida turadi. Oltinchidan, Qahhor xakteri statistik emas, dinamik: u asar davomida o'zgaradi, rivojlanadi, yangi qirralarini ochib boradi. Hatto qisqa hikoyalarda ham qahramon o'z taraqqiyot trayektoriyasiga ega bo'ladi.

Qahhor maktabining keyingi avlod o'zbek yozuvchilariga — O'tkir Hoshimov, Said Ahmad, Murod Muhammad Do'st, Erkin A'zam, Tog'ay Murod kabi adiblar ijodiga — ta'siri sezilarlidir. Adib o'zining publitsistik va tanqidiy maqolalarida ham yosh ijodkorlarga lakonizm, detalning qadrini bilish, ortiqcha tafsilotlardan tiyilish kabi muhim badiiy tamoyillarni asoslab bergan.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

Birinchidan, Abdulla Qahhor ijodi XX asr o'zbek nasrida xarakter yaratish san'atining yetuk namunasini taqdim etadi. Uning asarlaridagi obrazlar tizimi qahramonning ijtimoiy-tarixiy sharoiti, individual psixologiyasi va axloqiy-falsafiy yo'nalishi birligida shakllangan yaxlit estetik hodisa hisoblanadi. Ikkinchidan, Qahhorning xarakter yaratish texnikasi to'rt asosiy ustunga tayanadi: lakonik bayon, detalning ramziy yuki, dialog san'ati va ichki monolog vositasidagi psixologizatsiya. Uchinchidan, adib ijodi keyingi avlod o'zbek nasrnavislari uchun maktab vazifasini bajardi va milliy hikoyachilik tarixida tarixiy bosqichni belgilab berdi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar berilishi mumkin: a) Qahhor ijodida xarakter dinamikasini diaxron aspektida — erta hikoyalardan kech davr asarlarigacha bo'lgan rivojlanish chizig'ida o'rganish; b) adib uslubini jahon adabiyotidagi qisqa hikoya ustalari (A.Chexov, G.Mopassan, E.Heminguey) ijodi bilan qiyosiy tahlilda ko'rib chiqish; d) maktab va oliy ta'limning adabiyot dasturlarida Qahhor ijodining alohida darslari hajmini kengaytirish; e) adib mahorati sirlarini yosh ijodkorlarga o'rgatishga qaratilgan amaliy darsliklar tayyorlash.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u Qahhor ijodida xarakter yaratish mahoratini yaxlit tizim sifatida tahlil qilish orqali milliy adabiyotshunoslikda qisqa nasr poetikasi muammolari yuzasidan ilmiy munozarani boyitishga xizmat qiladi. Adib merosi bugungi adabiy jarayon uchun ham metodologik manba bo'lib qolaverishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qahhor A. Tanlangan asarlar: 4 jildlik. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987. – 1-jild. – 416 b.
2. Qahhor A. Tanlangan asarlar: 4 jildlik. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988. – 2-jild. – 384 b.
3. Qahhor A. Sarob: roman. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985. – 320 b.
4. Qahhor A. O'tmishdan ertaklar: avtobiografik qissa. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 264 b.
5. Norkulova Sh. Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasida ayol qismati va ijtimoiy fojea talqini. "New renaissance" xalqaro ilmiy jurnali. 2026/06/30. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20569772>
6. Norkulova Sh. Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasida ayol fojeasining ijtimoiy-psixologik talqini. "Modern Science and Research" xalqaro ilmiy jurnali 2026/06/30.
7. Qo'shjonov M. Mahorat sirlari. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979. – 184 b.
8. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – 552 b.
9. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2002. – 280 b.

10. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi: manbalar, tadqiqotlar. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 432 b.
11. Pardayev Q. Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili //Oltin bitiglar–Golden Scripts. – 2019. – T. 1. – №. 1.
12. Pardaev K. Interpretation of historical events in the work of Mukimi //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 4. – C. 278-283.
13. Pardaev K. MUKIMI’S SOURCE OF LYRICS AND COMPARATIVE ANALYSIS //ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies. – 2019. – T. 8. – №. 10. – C. 78-85.